

Kırgız Türkçesinde Ölüm ile İlgili Örtmece ve Tabu Sözler

DR. ÖĞR. ÜYESİ GÜLSİNE UZUN*

Öz

Dilde yaygın olarak kullanılan türlerden sayılan örtmece ve tabu sözler, toplumların sosyo-kültürel yapısıyla ilgili olarak değişim gösteren bir kullanıma sahiplerdir. Farklı sebeplere bağlı olarak kişide korku ve üzüntü uyandıran bir sözün veya kavramın adının yasaklanması olarak nitelendirilen tabu ile doğrudan söylenmesi ayıp veya uygunsuz karşılanan ve kişide utanma duygusu uyandıran bir sözün veya ifadenin daha uygun ve kibar bir ifade ile değiştirilmesi olarak nitelendirilen örtmece kavramları, dilin kullanım alanına çeşitlilik ve zenginlik katması açısından farklı bir önem arz etmektedir. Bu yazıda kuramsal açıdan tabu kaynaklı olduğu düşünülen örtmeceler, Kırgız toplumundaki “ölüm” kavramı ile ilgili kullanılan örtmece sözler çerçevesinde izah edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: Örtmece, Tabu, Kötü Adlandırma, Etnolinguistik, Kırgız Türkçesi, Söz Varlığı

EUPHEMISTIC AND TABOO WORDS ABOUT DEATH IN KYRGYZ TURKISH

Abstract

The euphemistic and taboo words, which are considered to be widely used in the language, have a changing usage in relation to the socio-cultural structure of societies. The taboo, which is described as the prohibition of the name of a word or concept that causes fear and sadness, and the euphemism concepts, which are described as replacing a word or phrase that is considered as shame or inconvenient and which gives a sense of shame, with a more appropriate and polite expression, have a different importance in terms of adding diversity and richness to the usage area of language. In this article the euphemistic words, that are thought to be originated from taboo in theory, were tried to be explained within the context of euphemistic words used in the Kyrgyz society about the concept of “death”.

Keywords: Euphemism, Taboo, Dysphemism, Ethnolinguistics, Kyrgyz Turkish, Vocabulary

GİRİŞ

Yunanca “*euphemismus*” kelimesinden gelen örtmece, diğer birçok dilde Fr. *euphémisme*, İng. *euphemism*, Alm. *euphmeismus* veya *verhüllung*, İsp. *eufemismo*, Rusça *evfemizm* vb. kelimelerine karşılık gelmekte ve “güzel söz söyleme, iyi uğurlu söz söyleme” anlamını taşımaktadır. Doğan Aksan örtmeceyi “güzel adlandırma” terimiyle

* Muğla S. K. Ün. Edebiyat Fak. ÇTL Böl. gulsineuzun@hotmail.com, orcid.org/0000-0003-2653-7650
Gönderim tarihi: 23.04.2020 Kabul tarihi:18.05.2020

tanımlamış ve “kimi varlıklardan, nesnelere söz edildiğinde doğacak korkma, ürkme, iğrenme gibi duyguların, kötü izlenim ve çağrışımların önlenmesi amacıyla yönelen ve dünyanın her dilinde rastlanan bir değiştirme olayı şeklinde” izah etmiştir (1990, s. 100). Terbiyelilik çabasının da örtmece yoluyla söz varlığında değişimlere yol açtığını belirten Aksan, bu tür örtmecelerin, söylenmesi ayıp sayılan sözcüğün söylenmesiyle; dinleyende uyanacak kötü tasarım, izlenim ve duyguların giderilmesi amacıyla dayandığını ifade eder (1990, s. 101).

Philip Howard’a göre örtmece, uygunsuz, sert, patavatsız ifadelerin daha müphem, yumuşak ve dolambaçlı olanlarıyla değiştirilmesi olayıdır (Howard’dan aktaran Demirci, 2008, s. 22). Fromkin ve Rodman örtmeceyi, korku veren ve hoş olmayan konulardan kaçınmak için kullanılan veya tabu sayılan kelimelerin yerine kullanılan kelime veya kelime grupları şeklinde tanımlar (Fromkin and Rodman’dan aktaran Demirci, 2008, s. 22). Abrams örtmeceyi, utandırıcı veya zor durumda bırakıcı olacağı düşünülen ifadelerin yerine kullanılan zararsız ifade şeklinde adlandırır (Abrams’dan aktaran Demirci, 2008, s. 22). Demirci ise örtmece için, “anlam değişmediği halde algılamayı değiştirmeye yönelik bir anlatım tarzıdır, buna bir tür üslup demek yanlış olmasa gerektir” ifadesini kullanmıştır (2008, s. 22). Vardar örtmeceyi “dolaysız biçimde söylenmesi uygun görülmeyen bir olguyu örterek dolaylı yoldan anlatma” (1998, s. 163) şeklinde açıklarken; Çağatay “daha mülayim tabir” (1974, s. 65); Üstüner ise “kabullenilebilir sözcük veya sözler” (2008, s. 4) olarak tanımlamıştır.

Bazı çalışmalar örtmece teriminin kapsamı içerisinde yalnız iyi adlandırma değil, kötü adlandırma kavramının da olması gerektiği üzerinde durur. Örtülü ifadelerde kullanılan sözlerin anlamı her zaman güzel olmadığı için batıdaki *dysphemism* karşılığı olarak Türkçede bu ifade kullanılmaktadır (Çabuk, 2015, s. 137). Demirci, dilde iyi adlandırmanın zıttı olarak *dysphemism* ve *cacophemism* “kötü adlandırma” kavramlarının da olduğundan bahsederek, disfemizmin kasti olarak kötü adlandırma olmasının yanında alaycı bir yanının da olabileceğini, kakofemizmde ise genellikle saldırgan bir özelliğin olduğunu ifade eder. Kötü adlandırmanın da örtmece olarak kabul edilmesi gerektiğini belirten araştırmacı, birinde adlandırmanın yönünün ‘pozitif, müspet, iyi’ iken, diğerinin ‘negatif, menfi, kötü’ olduğunu belirtir (Demirci, 2008, s. 29). Üstüner, insanın algısını olumsuz yönde etkilemek için oluşturulan örtmece için kötü adlandırma yerine “gizli örtmece” ifadesini tercih eder ve bu tür örtmecelerde amacın karşı tarafı yanıltmak olduğunu belirtir (2009, s. 169). Karabulut ve Ospanova güzel adlandırma ve kötü adlandırma sınırını çizmenin zor olduğunu, bu nedenle bazı araştırmacıların ikisini birden *x-phemism* şeklinde adlandırdıklarını belirtmişlerdir (2013, s. 134).

Örtmece kavramı incelenirken araştırmacıların en çok kullandığı kavramlardan biri de “tabu” dur. Bu da bize örtmece sözlerin oluşumunun kaynağında tabunun olduğunu düşündürür. Polinezya dillerinden Batı dillerine, bu yolla da bizim dilimize yerleşmiş olan tabu (*tapu* < *ta*: işaretlemek, nişan koymak ve *pu*: olağanüstü dikkat çekici) insanlığın yazılmamış en eski yasası olarak yasaklarla ortaya çıkan, bu yasakların ihlali ile aynı ceza sistemlerini doğuran, bu içerikten çıkan yasağın türünü, yasağın çiğnenmesi sonucu ortaya çıkan kutsallığı ya da kirliliği anlatır (Güngör, 2006, s. 69-70). Birtakım nedenlerle bu kavramın adlandırılması, alenen kullanımı mümkün olmadığı zaman o sözün (gösterge) tabuya dönüştüğünü belirten Güngör, onu

değiştirmenin, başka sözle adlandırmanın kısacası örtmece sözle (euphemizm) tanımlamanın insanın da dilin de yetisinde olduğunu belirtir (2006, s. 71).

Bu alanda ilk çalışmaları, bütün dünya halklarının kültürlerinde yer alan tabu ve örtmece sözleri inceleyen James Frazer ile Doğu Avrupa ve Kuzey Asya bölgelerinde yaşayan halkların tabu ve örtmece sözlerini araştıran Rus bilim adamı D. K. Zelenin'in yaptığı belirten Güngör; İ. L. Sirtautas, N. A. Baskakov, N. Drenkova, Ş. Ç. Sat, E. E. Reçitskaya vb. bilim adamlarının Türk haklarındaki insan, hayvan adları ve kadın dilinde kullanılan örtmece sözlerle ilgili yaptıkları çalışmalardan da bahsetmektedir (2006, s. 72). Türkiye'de de Türkiye Türkçesinde ve Türk lehçelerinde konuyla ilgili birçok çalışma ve lisansüstü tez yapılmış, bu çalışmalarda tabu ve örtmece sözlerin anlamları, ortaya çıkış yolları ve sınıflandırılmaları hakkında araştırmacılar önemli bilgiler vererek alana katkı sağlamışlardır.¹

Tabuları ve örtmeceleri bir madalyonun iki yüzü olarak değerlendiren Demirci, tabuların varlığının insanları bunlardan kaçınmaya zorladığı için örtmece kelimeler ve ifadelerin dilde kullanılmaya başladığını belirterek, bu yüzden kötü olarak karşılanan durumlardan bahsetmek zorunda kaldığımızda onu en zararsız kelimelerle ifade yoluna gittiğimizi, buna da bir tür sansürleme denilebileceğini ifade eder (2008, s. 23).

Allan ve Burridge, örtmecenin konuşanın tehlikeye veya tasvip edilmeyen olgulara karşı koruyucu kalkan olarak bir kaçınma dili ve kaçamaklı ifadeler kullanması şeklinde karakterize edildiğini ifade eder (Allan, Burridge'den aktaran Killi, 2006, s. 52).

Pek çok örtmece mecazi anlam içerir. Örtmeceler dolambaçlı söz ya da deyimler ya da kısaltmalar olarak karşımıza çıkabilir. Sözcükler kısaltılabilir veya tabu sözcüklerin bütününe ya da özel bir bölümünün yerine başka sözcükler kullanılabilir. Bir kavram başka bir kavramla ifade edilebilir ya da bir şey belirli bir özelliği ile adlandırılır, abartmalar yapılır. Bazı genel sözcüklerin yerine anlaşılması güç teknik terimler kullanılır. Standart dile ait sözcüklerin yerine konuşma diline özgü sözcükler kullanılır. Teknik terim tarzındaki anlaşılması güç olan sözcüklerin birçoğu ya başka dillerden alınarak ya da yeniden üretilerek oluşturulur. Pek çok dilde başka dillerden sözcükler örtmece olarak kullanılır (Allan, Burridge'den aktaran Killi, 2006, s. 52)

Örtmece sözlerin oluşumu kültürel değişim göstermektedir. Toplumun geçmiş yaşantısı, inanışları, korkuları, üzüntüleri, ayıp sayılan kavramlar, ölüm veya doğum karşısında takındıkları davranış biçimleri, o kültürün örtmece ile ilgili söz varlığının oluşumunda önemli unsurlardır. Ayrıca bir toplumun kutsal veya tabu olarak nitelendirdiği bir kavram, başka bir toplumda aynı şekilde karşılanmayabilir. Fakat ortaklık gösteren birçok kavramın da varlığı göz ardı edilemez.

¹ Örtmece ve tabu sözler ile ilgili Türkiye'de yapılan başlıca çalışmalar için bakınız: Saadet Çağatay, "Türk Halklarında Tabu ve Örtmece (Euphemism) Sözler" ve "Türklerde Batıl İnançlar Arasında Tabu"; Ahat Üstüner, "Örtmece Sözlerle İlgili Terimler" ve "Örtmecelere Bağlı Alıntılar"; Turgut Akpınar, "Dünyada ve Türklerde Ağza Alınması Yasak (Tabu) Kelimeler"; Işıl İnce Özyıldırım, "Türkçede Örtmece Sözcükler Üzerine"; Ahmet Güngör, "Tabu-Örtmece (Euphemism) Sözler Üzerine"; Hayriye Bilginer, "Batı Dillerinde ve Türkçede Güzel Adlandırmalar"; Arzu Oyarkılıçgil Ateş, "Dilde Tabu ve Örtmecenin Yeri Üzerine"; Seyfullah Türkmen, "Türkçedeki Örtmece Sözler"; Gülsüm Killi, "Hakas Türkçesinde Tabu Sözler ve Örtmece"; Kerim Demirci, "Örtmece (Euphemism) Kavramı Üzerine"; Adem Aydemir, "Divanü Lûgati't- Türk'te Örtmece Sözcükler Üzerine"; Arzu Çiftioğlu Çabuk, "Örtmece Kavramı ve Hayvan Adlarından Örtmece Oluşumu" ve "Türkçedeki Örtmece Sözlerin Oluşum Yolları"; Ferhat Karabulut ve Gulmira Ospanova, "Örtmece Sözlerin Mantiği: Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde Karşılaştırmalı Model Analizi"; Hülya Arslan Erol, "Tabu (Taboo) ve Kelimelerin Anlam Alanlarına Etkisi".

Sonuç olarak korkulan veya kaçınılan varlıklar, üzüntüye sebep olan hastalıklar, ölüm, doğum, cinsellikle ilgili kavramlar, nezaket ve ahlaki değerlerin zoruyla dilde ortaya çıkan veya başka kültürlerden ödünçlenen birçok örtmece söz, bir dilde birçok kavramın kullanılmasına ve dilin zenginleşmesine katkı sağlamaktadır.

Türk halkları içerisinde sözlü geleneklerini uzun yıllar yaşatan Kırgızların geleneksel yaşantısı içerisinde tabu ve örtmece sözlere çok fazla önem verdiği görülmektedir. Bu yüzden Kırgız Türkçesinde tabu ve örtmece sözlerle ilgili birçok çalışmanın varlığından söz etmek mümkündür. Kırgız araştırmacıların bu konuyla ilgili olarak yapmış oldukları çalışmalarda farklı görüşler dikkati çekmektedir. Bazı araştırmacılar ortaya çıkış sebeplerinin aynı olmasından yola çıkarak tabu ve örtmecenin eş anlamlı kelimeler olduğunu düşünürken, bazı araştırmacılar da tabunun yasaklamadan, örtmece sözlerin ise ahlaki değer yargularından ötürü, sözün kibar ve uygun bir sözle yer değiştirmesinden, örtülü bir şekilde söyleme çabasından ortaya çıktıklarını ifade ederler.

Kırgız Türkçesinde örtmeceye karşılık olarak *tergöö* terimi kullanılmaktadır. *terge-* “eski adetlere göre saygısından dolayı ismini söylememek; örtmece kullanmak” (Arıkoğlu vd., 2017, s. 2011) fiil kökünden türeyen kelime, daha çok genç bir kızın evlendiğinde eşinin ve akrabalarının saygıdan dolayı kendisine ismiyle hitap etmemesi anlamında kullanılır.

Dıykanov örtmeceyi (efemizm), “birtakım inançlar yüzünden bazı kavramları kendi adıyla söylemeyip, onu uygun bir dille başka sözlerle söylemek” şeklinde açıklar ve **öldü** cümlesi yerine kullanılan *kaytış boldu* “vefat etti”, *çarçadı* “yoruldu, küçük çocuklar için vefat etti”, *ketti* “gitti”; **törödü (doğdu)** cümlesi yerine kullanılan *köz cardı* “göz açtı, dünyaya geldi”, *boyunan boşodu* “doğum yaptı”; **çeçek (çiçek hastalığı)** kelimesi yerine kullanılan *uluu tumoo* “büyük nezle”, *çoñ kesel* “büyük hastalık”; **bezgek (sıtma)** kelimesi yerine kullanılan *kaltıratma* “nöbet, titreme”, *ısıtma*; **sızdook (çıban)** kelimesi yerine kullanılan *çıykan* “çıban” *kötü boş* “yem için kullanılan bir ot” gibi bazı kelimeleri örtmecelere örnek olarak verir (1971, s. 186).

C. Mamıtov ve Z. Kulumbayeva örtmeceyi, “Söylenmesi uygun olmayan nahoş, nezaket kuralları dışındaki kaba, çirkin sözlerin yerine başka sözcükler kullanmak” olarak tanımlar (1971, s. 25). S. Davletov, C. Mukambayev ve S. Turusbekov ise “Dilde herhangi bir adın (göstergenin) yerine başka bir sözcük/söz kullanmaya tabu ve örtmece denir” şeklinde tanımlar (1982, 1 bölüm). Her iki grup da tabu ve örtmece sözü eş değer olarak kabul etmiş, birini diğerinden ayıran özellikler üzerinde durmamışlardır. Yine T. Akmatov, S. Ömüraliyeva tabu sözle örtmece sözü eş anlamlı (sinonim) sözcükler/sözler olarak değerlendirmişlerdir (1990, s. 166).

Beyşebay Usubaliyev ise örtmece sözler için;

“Tabu sözlerle örtmece sözler, çıkış sebeplerinin aynı olmasından hareketle eş anlamlı kavramlar olarak algılanmaktadır. Bu da örtmece sözü, tabu sözler gibi doğrudan söylenmesi uygun olmayan eş değer adlandırmalar olarak ortaya çıktığı yanılışına götürmektedir. Oysa örtmece sözlerin, tabu kaynaklı olabildiği gibi ahlaki değer ve nezaket kurallarına dayalı sakınmaların neticesi olarak ortaya çıktığını da gözden kaçırmamak gerekir”

ifadelerini kullanarak tabu sözlerle örtmece sözler arasında bazı farklar olduğuna dikkat çekmektedir (Beyşebay Usubaliyev’den aktaran Caparov, Sıdıkova, 2013, s. 169).

Tabu sözleri tarihi-etnografik ve psikolojik (parapsikolojik) dil kategorileri içerisinde değerlendiren Caparov ve Sıdıkova bu sözlerin, mitolojik inanışla ilgili bir nesneyi kendi adıyla söylememek ve kaba konuşmaktan uzak durmak için yasaklanan şeyleri söylememek çabasından ortaya çıktığını ifade etmişlerdir. Eskiden Türklerin ve bunların içinde Kırgızların kelimelerin gücüne ve sihirli anlamına çok inandıklarını, bu yüzden 'kurt'u *karişkir*; 'ayı'yı *ötögön*; 'çiçek hastalığını' *uluu tumoo*; 'kızamık hastalığını' *gül* veya *kızılgül, kızılça*; 'kör'ü veya 'yılanı' *aziz* diye adlandırdıklarını belirtirler. Bu durumda tabuyu "yasaklanan söz" anlamında kullanan araştırmacılar tabu sözlerin ortaya çıkışını; genelde kişinin hayatında tehlike oluşturacağını düşündükleri durumlara ve hastalıklara, korktukları hayvanların ismini söylemekten kaçınmaya, bunun yanında çocuğa ad verirken, ava çıkarken veya tabu olarak kabul ettikleri kişi adlarını söylerken duydukları sakınmaya bağlamaktadırlar (Caparov, Sıdıkova, 2013, s. 46).

Tabunun yaratılışına sebep olan faktörlerin birinin de animizm olduğunu belirten Saalayeva, eski insanların düşüncelerinin gelişme basamağında sadece çevre şartlarının değil, kendi vücutlarındaki değişimleri de bilme arzusunun geliştiğinden bahseder. Fakat eski insanlar "vücut niçin hastalanır veya hastalık nasıl oluşur" gibi soruları bulmaya alışık değildir. Tabiatın değişimlerinin, dış çevrenin insana olan tesirinin başka bir kerametli güç vasıtasıyla oluştuğunu, insan ve hayvanın vücudunda onu harekete geçiren bir gücün varlığını kabul ederek, bu güçleri "cin" diye adlandırır. "Cin çarpar" cümlesi bunun açık bir delilidir. Bu sebepten dolayı hastalık isimlerini anmaya yasak getirerek onları örtmecelerle vermeye çalışmışlardır. Eğer adını söylerlerse kendi vücudunda da ortaya çıkacağına dair bir inanış mevcuttur (Saalayeva, 2013, s. 222).

Tabu sözlerden farklı olarak ele aldıkları örtmece sözleri toplum içerisindeki etik normları, kibar, medeni şekilde söylemek olarak ifade eden Kırgız araştırmacılar, Kırgız Türkçesindeki örtmeceleri kullanım durumuna ve günümüzdeki oluşum şekillerine göre tek başına hakiki, gerçek (orijinal) örtmeceler veya bağlamsal örtmeceler olarak ikiye ayırmaktadırlar. Gerçek (orijinal) örtmeceler herhangi bir metin olmadan anlamı anlaşılabilir, her zaman aynı şekilde kullanılan kibar sözlerdir. Örneğin "yeni evlenen kızlara" *turmuş kurdu "evlendi", turmuşka çıktı "kocaya vardı", baş koştı "baş göz oldu", küyöögö çıktı "kocaya vardı", küyöögö tiydi "kocaya gitti", küyöölüü boldu "evlendi", tagdırı birikti "kaderi birleşti", kolomtusunan tütün bulattı "ocağı tütü", turmuş saparın ulanttı "hayat yolculuğuna başladı", erge tiydi "kocaya gitti", erdüü boldu "evlendi"* gibi sözler söylenir. Fakat tek başına olduğunda örtmece olarak kullanılmayan, sadece cümle bütünlüğü içerisinde bir kibarlık vasfına sahip olan örtmece sözler de vardır. Bunlar genellikle ferdi (bazı yazarların eserlerinde rastlanan) bir görünüşe sahiptir. Örneğin şair Barpı Alıkulov'un "Mölmölüm" adlı şiirindeki; *Eki ilebiñ açılğan kızıl güldöy, Mölmölüm "İki dudağı açılmış kızıl gül gibi, Dilberim"* mısraında olduğu gibi aynı zamanda karşılaştırma yapmak, anlamı güçlendirmek için de örtmece sözlerden faydalanılır (Caparov, Sıdıkova 2013, s. 48).

Ahmatov ve Mukambayev tabu ve örtmece olarak adlandırılan sözlerin çoğunun eski zamanlardan gelen bir kullanım olduğunu, halkın ekonomik ve kültürel durumunun, sosyal yapısının oturmadığı dönemde tabiat olaylarını anlayamadıkları, bir yanılısama olarak kabul ettikleri zamana kadar dayandığını belirtirler (1978, s. 149). Kırgız Türkçesindeki tabu ve örtmece

sözler avcılığa, hastalığa, insan isimlerine, ölüm korkusuna bağlı isimlendirmelerden oluşur. Sadece isimlendirmelerde değil, olayları, hareketleri ve durumu sezdirmede de karşımıza çıkar. Tabunun özünde inançsal, ibadetsel özellikler görülür. Ağızlardaki söz varlığı, başka dillerden ödünçlenen kelimeler veya eski sözleri ses, hece bakımından geliştirip değiştirerek söyleme yolları, tabu veya örtmece sözlerin kaynağı olarak sayılır. Şimdiki sosyal hayata uygun olmayan gerçekler kısaltılıp sadeleştirilir. Yeni neslin temsilcileri tarafından kullanılmazsa veya sözlü gelenekte karşılaşılmazsa edebi dilde onlara yer verilmez. Örtmece sözlerin insanların hayatındaki toplumsal etik normlardan, kibar söyleme çabalarından ortaya çıktığı görülür. Bunlar tabuya nazaran daha sonraki zamanlarda ortaya çıkmış ve daha geniş bir kullanım alanına sahip olmuştur (Ahmatov, Mukambayev, 1978, s. 150). Örneğin *ayal* "kadın" anlamında kullanılan *zayıp, koluktu, baybiçe, kelinçek, tügöy, car, coldoş* vb. şekilde kullanılan örtmece kelimeler bu kavramın daha kibar bir şekilde söylenme gayretini gösterir.

Caparov ve Sıdikova, tabu ile örtmece sözler arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koyarak, bildirdikleri anlam ve kelimelerin birleşmesi yönünden deyimlere benzer ve eş anlamlı kullanılmaları açısından bunların benzerlik ifade ettiğini belirtirler. Örneğin "öldü" cümlesi için o *düynö* (veya a *düynö*) *ketti* "öteki dünyaya gitti", *kelbes saparga attandı* "dönülmez yolculuğa çıktı", *kaytpas saparga uzadı* "dönülmez sefere gitti", *köz cumdu* "vefat etti", *kaza taptı* "vefat etti", *can* (veya *canı*) *taslim boldu* "canını teslim etti", *düynödön öttü* (veya *kayttı*) "dünyadan göçtü", *içer suusu körör künü tügöndü* (veya *büttü*) "içecek suyu, görececek günü tükendi (veya bitti)". "Savaşta ölen askerler için" *kara kağaz keldi* "kara kağıt geldi", *okko uçtu* "kurşun yedi, vuruldu", *cazdim boldu* "öldü", *tuulgan cerdin topurağı buyurbadı* "doğduğu yerin toprağı nasip olmadı", *kindik kanı tamgan cerge kaytıp kelbedi* "doğduğu yere geri dönmedi" gibi birleşik kelimeler ve deyimler kullanılır. Bu açıdan tabu söz ile örtmece sözler yapısal benzerlik göstermektedirler. "Ortaya çıkış bakımından tabu sözlerin önce, örtmece sözlerin daha sonraki dönemlerde ortaya çıkmış olması ihtimalini bir farklılık olarak nitelendiren araştırmacılar, bunun sebebinin de eski insanların sözün sihirli bir anlamı olduğunu, kelimenin kendisine özel bir muamele yaparak, o kelimeyi bir yemin kabul ettiklerini, örtmece sözlerin ise insanların duygularını ön sıraya koyup, etik formların gelişmeye başladığı dönemlerde ortaya çıktığını belirtirler. Bir diğer farklılık ise tabu sözler yavaşta yok olmaya başlayan, örtmeceler ise aksine hızla gelişmeye başlayan sözlere (2013, s. 49).

Caparov ve Sıdikova gibi, Ahmatov ve Mukambayev de Kırgız Türkçesindeki örtmece kelimeleri kullanım alanlarına göre ikiye ayırmaktadırlar: 1. Dizimsiz (Metne bağlı olmayan) tek başına kullanılan örtmeceler; 2. Dizimli (Metne bağlı) örtmeceler (1978, s. 150).

Her zaman örtmece olarak kullanılan ve nezaket bildiren sözler, metne bağlı olmayan, tek başına kullanılan örtmeceler olarak adlandırılır. Örneğin *booz* "hamile kadın" için *boyunda bar* "hamile", *koş boyluu* "iki canlı", *koş kabat* "çift katlı", *cügü bar* "yükü", *cüktüü* "yükü", *eki kat* "iki kat", *oordop kaldı* "ağırlaştı"; *balasız* "çocuksuz, çocuğu olmayan kadın" için *tuyaksız* "oğulsuz, evlatsız", *sogonçoğu kanabagan* "doğuramayan", *bala ünün ukpagan* "çocuk sesi duyamayan", *bagarı* (körörü) *cok* "bakacak kimsesi olmayan"; "evlenen kadın veya erkek" için *ayal aldı* "kadın aldı", *küyöögö çıktı* "kocaya vardı", *üylönüü* "evlendi", *turmuş kurdu* "yeni hayat kurdu", *turmuşka çıktı* "evlendi", *oy tabıştı* "fikirleri uyuştı", *baş koştı* "baş göz oldu", *tagdıri birikti* "kaderleri birleşti"

gibi örtmece sözler metne bağlı olmayan tek başına kullanılan örtmecelerdir. Bunun yanı sıra daha özellikli yaklaşıldığında örtmece şeklinde yayılmayan, bir metin içinde sadece nezaket bildiren sözler olarak kabul edilen kelimeler de dizimsel (metne bağlı) örtmeceler olarak adlandırılır. Örneğin;

<i>Uga berse bir sonun,</i>	İşitse bir güzel
<i>Ulana beret miñ sonun</i>	Devam eder bin güzel
<i>Ubalı bar közün da</i>	Vebali var gözün de
<i>Uyku degen bir sonun</i>	Uyku denen bir güzel

dörtlüğünde Toktogul halkın nazarında “yeter artık, şiir söylemeyeceğim, uyumam gerek” diye doğrudan söylemek yerine, şiirlerini dinleyen halkın şevkini kırmamak için düşüncelerini yumuşatıp, “vebali var gözün de” diyerek örtmece yolunu kullanmıştır (Ahmatov, Mukambayev, 1978, s. 150).

Kırgız araştırmacılar örtmeceleri tematik açıdan sınıflandırırken genellikle kullanım alanlarına göre değerlendirmişlerdir. A.A. Maksutova örtmeceleri; 1. Ayrımcılık (ırki, dini, cinsiyet); 2. Kötü ve hoş olmayan olaylarla ilgili (ölüm, hastalık, doğal ihtiyaç); 3. İnsanın yaşı ve dış görünüşüyle ilgili (kilo, yaş, dış görünüş, boy); 4. Diplomatik değişiklikler; 5. Reklamlar vb. gibi ortaya çıkış sebeplerine göre sınıflandırmıştır (2014, s. 232).

Caparov ve Sıdıkova örtmeceleri; 1. İnsanın karakterine göre *caydarı* “mutlu, neşeli” *kiçi peyil* “alçak gönüllü, mütevazı”, *ak cürök* “iyi niyetli, temiz kalpli”; 2. İnsanın dış görünüşüne göre *boluk*, *etkel*, *tolmoç* “şişman” (*boçka*, *bıltıgıy*, *çanaç*, *meş* “fıçı, tulum”); 3. İnsanın vasfına göre *cıldızduu* “merhametli” *kulağı katuu*, *kanırış* “ağır işiten” *boygo cetüü* “yetişkin, ergen”; 4. İnsanın özelliğini bildirmeye yönelik *mañdayı carık* “güleryüzlü”, *içken aşın cerge koygon* “saygı duyulan”; 5. İnsanın psikolojisine, duygusal durumuna göre *tabı çok* “neşesiz”, *közü tüştü* “gönlü düştü”, *cıldızı öçtü* “üzüntülü, kederli”, *nuru ketti* “yüzünün ışığı soldu”, *sınman acıradı* “kırılgan, kırgın”, *caşkşı körüp kaldı* “hoşlanan, seven”, *cürögünö tüyüp (saktap) cüröm* vb. şeklinde sınıflandırmışlardır (2013, s. 49).

Ahmatov ve Mukambayev, Kırgız Türkçesinde doğaçlama örtmecelerin de, metne bağlı örtmecelerin de olduğundan bahsederek, halkın örf, adet, gelenek, görenek ve yaşam tarzına bağlı olarak örtmeceleri; 1. İnsanın kişiliğine, karakterine, görünüşüne, vasfına, değerine göre *kulağı katuu*, *kanırış*, *sakoo*, *keren* “sağır, ağır işiten”, *boluk*, *toluk*, *eti oor* “şişman”; 2. Şartlara göre süreç, hareket vb. psikolojik durumu öne çıkaran *caşkşı körüp kaldı*, *cıldızı tüştü*, *köñülü oodu*, *közü tüştü* “sevdi, âşık oldu”, *sırkoolodu*, *tabı tüştü*, *tabı çok* “hastalandı” vb. tematik açıdan sınıflandırmışlardır (1978, s. 151).

Kırgız Tilinin Cazma Grammatikası adlı çalışmada örtmeceler edebi eserlerde eş anlamsal çiftler yoluyla oluşturulan abartı sözler olarak tanımlanmıştır. Edebi bir sanat olarak nitelendirilen örtmeceler yapısal açıdan deyim türüne benzetilmiş ve anlamının ancak kontekt aracılığıyla belirlenebileceğine işaret edilmiştir (2015, s. 105).

Kısacası örtmece sözler konuşma nezaketinin, inceliğin, duygusallığın estetik derecesini artırır. Diğer taraftan dilin söz varlığına eş anlamlı kelimelerin ve deyimlerin çoğalması açısından katkıda bulunur.

ÖLÜM İLE İLGİLİ ÖRTMECE SÖZLER

Türklerin ölüm algısı veya anlayışı ile ilgili ülkemizde yapılmış birçok önemli çalışma bulunmaktadır, biz bu çalışmamızda Kırgız Türkçesindeki ölümle ilgili örtmece sözlerin kullanım alanlarına değinmeye çalıştık. Bütün diğer toplumlarda olduğu gibi Türk toplumunda da ölüm soğuk ve acı olduğundan, dile getirmemeye, anmamaya veya kendisine ve yakınlarına da uğrayacağı endişesiyle, bu kavramla ilgili sözler, birtakım semboller, örtmeceler veya başka dillerden alıntı kelimeler yoluyla saklanmaya çalışılmıştır.

Her toplumun kendi dilindeki ayıplı, acılı kelimeleri örtme; uluorta söylememe eğiliminde olduğunu belirten Ergun, bu tür kelimeleri söyleme zorunluluğu varsa o zaman başka dillerden alıntılama veya sembollerle ifade etmenin tercih edildiğini, Türk kültüründe de ölüm ile ilgili olarak “mevta”, “cenaze”, “defin” gibi kelimelerin tercih edilmesinin bu sebeple olduğunu belirtir (2013, s. 135).

Eski Türkçede “öl-” fiilinin karşılığı olarak *adrıl-, alkın-, arıl-, arta-, boguzlan-, kaç-, kal-, kamul-, kergek bol-, öl-, tın-, sıra-, tor-, tüş-, uç-, üzül-, yit-, yitlin-, yod-, yok bol-*; “öldür-” fiilinin karşılığı olarak da *balbal yap-, çok-, kinşür-, kiter-, sanç-, sı-, tarık-, üz-, yabrit-, yokad-, yok kıl-* kullanılmıştır. Daha sonraki dönemlerde *al-, bar-, büt-, ıçgın-, keç-, köç-, kurt-* fiilleri de “ölmek” ve “öldürmek” anlamları kazanmıştır (Arslan Erol, 2012, s. 387).

Ergun eski Türklerin “ölü ve gömmek” sözlerini, yakınlarını kaybettiklerinde değil, daha çok düşmanları için kullandıklarını belirtir. Çünkü yakınları “ölmüyordu”, “uçmağa varıyordu”; “cennete gidiyordu”, ebedî hayatında yaşamaya gidiyordu; mekân değiştiriyordu. Kutlu kişilerin vefatı “kergeke bolduğu” için, yani Tanrı istediği için gerçekleşiyordu. Sözlü dilde daha dikkatli kullanıldığı halde yazı dilinde yaygın bir şekilde kullanılan *öl-* ve *göm-* fiillerinin insanlar için incitici olabileceğinden bahseden araştırmacı, bu yüzden terimlerin daha dikkatli seçilmesi gerektiğini ifade eder (Ergun, 2013, s. 136).

Türklerin, ölümü tip ve biçimine göre farklı kelimeler kullanarak anlatmaya çalıştıklarını ifade eden Ersoy, saygı duyulan şahsiyetlerin ölümünü “vefat etmek” anlamında saygılı bir biçimde anlatmak için “kergeke bolmak”, “uçabarmak” veya “adrılmak”; düşman ya da avamdan olanların ölümünü ifade etmek için ise “ölti”, bazen de “adrılmak” kelimelerinin kullanıldığını belirtmiştir (2002, s. 87).

Ergun ölüm ile ilgili gelenek, töre, inanç ve uygulamaların yoğunluğu ile Türkçede oldukça zengin bir kavram yumağı oluştuğunu, bu terimlerin zaman içinde yeni anlamlar kazanmasının, farklılaşmasının, kullanımdan düşmesinin, anlam değişmelerine ve kaymalarına uğramasının dilin canlılığının bir gereği olduğunu ifade etmiştir (2013, s. 134).

Ölüm kavramının yaratacağı etkiyi azaltmak için *ölmek* sözü yerine Türkçede bu anlama gelen birçok ifadenin kullanıldığını belirten Türkmen, *emrihak vaki olmak, ahiret yolcusu olmak, ecel şerbetini içmek, günü dolmak, ömrü vefa etmemek, ömür defterini kapatmak, vadesi dolmak, adres değiştirmek, ahrete intikal etmek, dünyasını değiştirmek, dar-ı bekaya irtihal etmek, dünyaya veda etmek, ebediyete geçmek, can borcunu ödemek, ruhunu teslim etmek, dünyaya gözlerini kapamak, toprak olmak, Hakka yürümek, rahmet-i rahmana kavuşmak, sonsuzluğa intikal etmek, ruhunu teslim eylemek, son*

nefesini vermek, vefat etmek, yaşamını yitirmek/kaybetmek gibi deyimleri veya kalıplaşmış ifadeleri örnek olarak vermiştir (2009, s. 134).

Türkçenin ölme ifadeleri bakımından oldukça zengin olduğunu belirten Demirci, kullanılan örtmecelerin çoğunun ölümün korkulacak bir şey olmadığını göstermeye yönelik olduğunu, dilin üzüntü veren ölüm olayını en güzel kelimeler vasıtasıyla kabullenmeye yardımcı olduğunu belirtir (2008, s. 27).

“Örneğin, “beka âlemine göçmek”, “ebedî istirahatgâhına uğurlanmak”, “hakkin rahmetine kavuşmak”, “rahmet-i rahmana vasil olmak” vb. ifadeler ölen kişinin ölünce kötü bir yere gitmediğini göstermeye yönelik kullanımlardır. Bunun yanında, “vadesi bitmek”, “vakti gelmek”, “son nefesini vermek” bir doğallığı gösterirken; “duvağına doymamak”, “ömürü vefa etmemek”, “kurban gitmek” vb. kullanımlarla geride kalanların acıma duyguları harekete geçirilir” (Demirci, 2008: s. 28).

Kırgız halkında ölüm kavramıyla ilgili yasaklamaların temelinde daha çok korkunun olduğunu görmekteyiz; yakınlarını kaybetme korkusu, öteki dünyaya karşı duyulan korku, belirsizlikten doğan korku, Azrail veya kötü ruhlardan korku, bununla birlikte ölüm veya ölümle ilgili kelimeleri söylediklerinde ölümü çağırdıklarını düşünerek duydukları psikolojik bir korku. Daha çok halk ağzında kullanılan örtmecelerin, edebi eserlerde kullanılmasıyla birlikte ölümle ilgili örtmecelerin de Kırgız edebi dilinde daha geniş bir yer aldığı ve dili zenginleştirdiği görülmektedir.

Kırgız Türkçesinde ölüm ve taziye ile ilgili en çok kullanılan kavramlar şunlardır: *ölüm* “ölüm”, *öldü* “öldü”, *kör* “mezar”, *mürzö* “mezar”, *ölük* “naaş”, *cuu-* “ölü yıkamak”, *uguzuu* “kötü haberi duyurma”, *kömüü* “ölüyü gömmek”, *köñül aytuu* “taziye, başsağlığı”. Ölüm kelimesinin yerine Kırgız Türkçesinde genellikle *acal* “ecel” kelimesi kullanılmaktadır, daha kibar bir söyleyişle değiştirilmekle birlikte ölüm sözünden üslup açısından ayrılır: *Cetip turgan acaldan Otryad kelip korgodu* “Gelmekte olan ecelden asker gelip korudu”. Konuşma dilinde de edebi eserlerde de ölüm kelimesi bazen *birdeme* “bir şey”, *bir balee* “bela”, *caman iş* “kötü olay”, *çoñ kırsık* “büyük felaket” vb. örtmecelerle değiştirilebilir ama üslup açısından sınırlıdır: *-Emne, Abike, aylıñarda bir kırsık boldu deybi?- dedi atasına kayrılıp.-Caş ketken eken. Artı kayrılıuu bolsun!..* “-Hey Abike, Köyünüzde bir felaket oldu değil mi? -Genç gitmiş. Allah rahmet eylesin!..” (Maksutova, 2014, s. 232).

Kırgız Türkçesinde ölen birisinden bahsedilirken kullanılan *kaza tabuu* “ölmek”, *can berüü* “can vermek”, *düynödön kaytuu* “dünyadan gitmek”, *kaytış boluu* “dönmek”, *köz cumuu* “göz yummak”, *künü bütüü* “günü bitmek”, *acal cetüü* “eceli gelmek”, *akka moyun sunuu* “hakka buyun sunmak”, *akıretke ketüü* “ahirete gitmek”, *atı oçüü* “unutulmak”, *başı cerge kirüü* “başı toprağa girmek”, *can taslim boluu* “canını teslim etmek”, *cürüp ketüü* “gitmek”, *közü ötüü* “gözü kapanmak”, *suusu tügönüü* “içecek suyu tükenmek” *cazdım bol-* “ölmek”, *mayıp bol-* “ölmek” gibi birçok örtmece söze rastlanmaktadır.

Kırgız Türkçesinde “öldü” cümlesini karşılayan ve örtmece olarak kullanılan yaklaşık 200 kelimenin varlığına işaret eden Maksutova, örnek olarak *düynödön kayttı*, *düynö saldı*, *kaza taptı*, *kurman boldu*, *köz cumdu*, *tili buuldu*, *kaytış boldu* gibi örtmeceleri verdikten sonra, bunların içinden *düynödön kayttı*, *kaza taptı*, *kurman boldu* gibi örtmecelerin üslup olarak bütün kurallara cevap verdiğini belirtir. Bu örtmeceler gazete taziyelerinde, matem sözlerinde, ağıtlarda kullanılırken,

diğerleri konuşma dilinde ve edebi eserlerde kullanılır (2014, s. 232). *Totoydun küyöösü Baydalı Stalingradda kurman boldu dep kagaz kelgen* "Totoy'un kocası Baydalı Stalingrad'da vefat etti diye haber geldi" (Aytmatov, Betme Bet). *Düüşön kardıkan, müdürülgön ün menen: - Bizdin Lenin atabız düynödön kaytıptır, baldar- dep uguzdu* "Düüşön, üzgün bir sesle: -Bizim Lenin babamız dünyadan göçtü, çocuklar, diyerek kötü haberi verdi" (Aytmatov, Birinçi Mugalim). Fakat *uçup ketti, çarçadı* gibi örtmeceler sadece yeni doğmuş bir çocuk öldüğünde kullanılmaktadır: *Kükügüm uçtu elimden, Külpögüm ketti cerimden* "Guguk kuşum uçtu elimden, Külpögüm gitti dünyamdan". *Satılğan cöölüyt, çarçagan baldarının atın aytat* "Satılğan sayıklar, ölen çocuklarının adını söyler" (Maksutova, 2014, s. 233).

Kırgız Türkçesinde *öldür-* fiili için de kullanılan *tındım kıl-, tınçıt-, kim kördü kılıu, cayla-* vb. örtmeceler bulunmaktadır: *Aşıma uu salbasın, tındım kılıp salbasın* "Aşıma zehir koymasın, gizlice beni yok etmesin". *Baatırlığı oşondoy kim sayıssa caylagan* "Kahramanlığı böyleyse kimi yenerse öldürür" (Maksutova, 2014, s. 233).

Kırgız Türkçesinde *ölük* "ölü" kelimesinin yanında belli durumlarda ya da edebi eserlerde anlamı kuvvetlendirmek için insan ve hayvanların öldükten sonraki bedeni yerine *dene, söök, meyit, mayt, ıramatılık* gibi örtmecelerin de kullanıldığı görülmektedir: *-Çabdardın söögün kay cerge çaşırgansıñ, ata?! "Doru atımın ölüsünü nereye gömeceksin, baba?!"*. Genellikle ölen insana saygı göstermek amacıyla *markum* "merhum" sözü kullanılır, *ölük* "ölü" sözünün yerine örtmece olarak çoğunlukla *söök* "kemik", *cansız dene* "cansız beden", *dene* "beden", nadiren de *mayt* "meyit, ceset" kelimeleri kullanılır. *Markumdun söögü Ala-Arça körustönünö konolat* "Merhumun naaşı Ala-Arça mezarlığına konuldu". *Bayağı eke bala "apakelep" enesinin cansız denesin kuçaktap cıgılıştı* "Önceki iki çocuk "anne, anne!" diyerek annesinin cansız bedenini kucaklayarak yere yığıldı". *Erteñ menenki saat segizder çamasında çaş kızdın mayti tabıldı* "Sabah saat sekiz sularında genç kızın cesedi bulundu". *Bul bala ıramatılıktan kalğan calgız muras* "Bu çocuk rahmetliden kalan tek yadigâr" (Maksutova, 2014, s. 233).

Kırgız Türkçesinde genellikle "ölü konulan yer" anlamında *kör, mürzö, beyit, kabır, cay* kelimeleri kullanılmakta fakat bu kelimeler kullanım alanlarına göre farklılık göstermektedir. Örneğin *mürzö*, sadece ölü konulan yer, çukur anlamında değil; ölü konulduktan sonra oluşturulan tepeciğe de denir fakat *kör* sözü çoğunlukla kazılan çukur anlamını verir. Kırgız Türkçesinde *kör* sözüyle oluşturulan ve kötü adlandırma olarak kullanılan birçok kalıba şahit olmaktayız. Örneğin "çok azarlamak, rezil etmek" anlamında *kördön alıp cerge uruu*; insanı korkutacak bir fiziğe sahip olanlar için *kördön çıga kalganday*; çok eziyet çeken, kötü günler geçirenler için *körböğönü kör boluu*; birine kötülük yapmak isteyenler için *kör kazuu* vb. adlandırmalar ve *köründö ökürüp kal, köründö ökürüp kalgır, köründön taş çıkır* gibi beddualar bunlardan bazılarıdır. *Kör* sözü bu şekilde kötü adlandırma olarak nitelendirildiğinden bu sözün yerine örtmece olarak daha çok *mürzö, beyit* sözlerinin kullanıldığı görülmektedir. Örneğin halk arasında "mezarını kim kazacak" demek için *kör kazganga kimder barat?* yerine *mürzösün kimder kazat eken?* ifadesi daha kibar ve yumuşak olarak kabul edilir. Yine *körünö barıp kuran okudu* ya da *anın körünö gül koyuştı* şeklinde söylemek ise kaba bir tabir olarak kabul edildiğinden *mürzösünö barıp kuran okuştı* "mezarına gidip Kuran okudu" ya da *mürzösünö gül koyuştı* "mezarına çiçek

bıraktı” gibi daha yumuşak ifade edilen örtmeceler tercih edilmektedir (Maksutova, 2014, s. 233). *Kabır* “kabir” sözü de çok sık olmasa da edebi eserlerde anlamı güçlendirmek için kullanılan örtmece sözlerden biri olarak Kırgız Türkçesinde karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde ise ölü konulan yer anlamına gelen *kör*, *mürzö*, *beyit* ve *kabır* sözlerinin dışında Kırgız Türkçesinde “yer, mekân; durum, hal; yaz mevsimi; yatak, yatmak için yer; rahat, uygun” (Arıkoğlu vd., s. 538) anlamlarına gelen *cay* ve bazen *kör* yerine kullanılan *cer* “yer” sözlerine günlük konuşmada ve edebi eserlerde rastlamak mümkündür. *İsmayıl cañı kazılğan kabırdın çetine kelip, üñüröygön çuñkurdu tiktep kaldı* “İsmail, yeni kazılan kabrin kenarına gelip, kazılan çukura uzun uzun baktı”. *Kalıñ beyitti bet alğan calgız ayak col menen üç ayal kele catıştı* “Mezara yönelen dar yoldan üç kadın geldi”. *Cayı öz ordunan kazıldı, Küke* “Mezarı kendi yerinde kazıldı, Küke”.

Kırgız Türkçesinde “ölen kişilerin yakınlarına taziyede bulunmak” anlamlarına gelen *kayrat* ve *köñül aytuu* da ölüm ile ilgili kullanılan önemli kavramlardır. Yakınlarını kaybeden ve acı çeken birine destek olmak ve baş sağlığı dilemek için Kırgız Türkçesinde çoğunlukla *kayrat kıl* “sabırlı ol”, *artı kayrılıu bolsun* “geride kalanlar sağ olsun” gibi bazı kalıp sözler kullanılmaktadır. *Kayrat kıl, Tolgonay, Subankul menen Kasımdan ayrıldık* “Başın sağ olsun Tolgonay, Subangul ile Kasımdan ayrıldık” (Maksutova, 2014, s. 234). Bunun dışında halk arasında, günlük hayatta taziye ve baş sağlığı için kullanılan *artı kayrılıu bolsun* “Allah rahmet eylesin, geride kalanlar sağ olsun”, *sabır kıl* “Allah sabır versin”, *kayrat kıl* “Allah sabır versin”, *başındı kötör* “başını dik tut”, *beliñdi bek buu* “cesur ol”, *booru bütün adam cok* “herkesin başına gelecek”, *tagdırdın cazmuşı* “Allah’ın takdiri”, *düynögö türküük bolgon eç kim cok* “kimse dünyaya kazık çakmıyor”, *ölgöndün artıman ölüp mına albaysın* “ölenle ölünmez”, *ıymanı coldoş bolsun* “imanı yoldaşı olsun”, *catkan ceri cayluu* “yattığı yer nur olsun”, *topurağı torko bolsun* “toprağı bol olsun” gibi örtmece sözlere sıklıkla rastlanmaktadır.

SONUÇ

Toplumların ahlaki yapıları, dinî inançları, yaşamı algılama şekilleri ve ahlak, edep, nezaket kuralları temelinde biçimlenen tabu ve örtmece sözler, genel anlamda dil vasıtasıyla oluşturulan toplumsal kontrolün bir neticesi olarak ortaya çıkmış sözlerdir. Hemen hemen bütün toplumlarda tabu olarak görülen, bu yüzden isimleri açıkça ifade edilemeyen, istenmeyen, korkulan kavramların kulağa hoş gelen, daha kibar veya örtülü bir ifadeyle kullanılması insan düşüncesinin sınırsızlığını gösterirken, dil vasıtasıyla, dilin etkin kullanımıyla bu düşüncenin açıklanması ve yorumlanmasındaki yöntemler de sözün bir o kadar büyümlü bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Örtmece sözlerin oluşum nedenleri kültürden kültüre farklılık gösterebilir. Bir toplum için uygunsuz ve kaba olan bir kavram başka bir toplum için önemsiz sayılabilir. Bu durum tamamen ait olduğu toplumun değer yargılarıyla ilişkilidir. Toplumun ne tür bir davranışı uygun sayabileceğini bu değer yargıları ve ahlaki normları belirler. Birçok halkta olduğu gibi genelde Türk halklarının, özelde Kırgız halkının yasaklamalarının da başlangıçta dinî inançlar temelinde, korkuya dayalı ölüm, doğum, hastalık, üzüntü, utanma, felaket ve ahlaki değerler kaynaklı olduğu görülmektedir.

Tabu ve örtmece sözler dilin sözlüğüne katkıda bulunan, sözcükleri anlamsal açıdan zenginleştiren en önemli unsurlardan biridir. Genelde kendi anlamını kaybedip başka bir anlam yüklenen örtmece sözler bu özellikleriyle şekilden çok anlama dayalı olarak oluşturulmuş ve yapılırken daha çok deyim aktarması yöntemine başvurulmuştur. Dili kontrollü kullanarak konuşanı ve dinleyeni rahatsız edici durumlara düşmekten kurtarmasıyla birlikte, örtmece sözler yazın alanında da estetizmin en önemli yardımcısı olmuştur.

Kültür ve dil kaynaklı etnolengüistik kavramlar olan tabu ve örtmece sözlerin dilde eş anlamlı sözcüklerin çoğalması veya çok anlamlı özelliğe sahip olması açısından söz varlığına katkısı oldukça fazladır. Sonuç olarak korkulan veya kaçınılan varlıklar, üzüntüye sebep olan hastalıklar, ölüm, doğum, cinsellikle ilgili kavramlar, nezaket ve ahlaki değerlerin zoruyla dilde ortaya çıkan veya başka kültürlerden ödünçlenen birçok örtmece söz, bir dilde birçok kavramın kullanılmasına ve dilin zenginleşmesine katkı sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

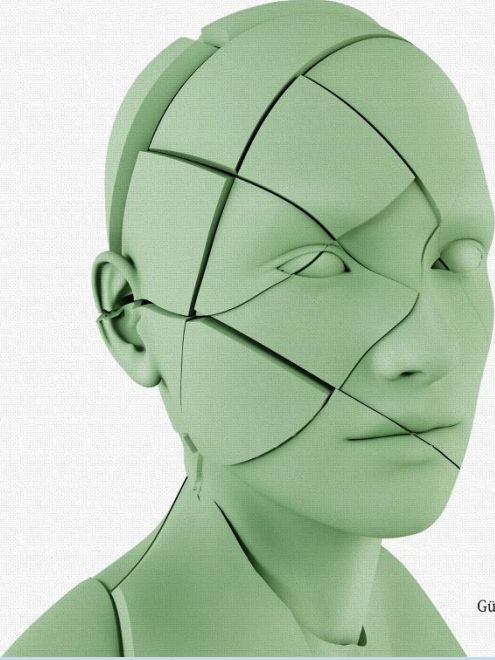
- Abduldayev E. vd. (2015). *Kırgız Tilinin Cazma Grammatikası Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, Avrasiya Press, Bişkek.
- Ahmatov, T., Mukambayev, C. (1978). *Azırkı Kırgız Tili, Fonetika, Leksika*, Frunze: Mektep Basması.
- Ahmatov, T. Ömüraliyeva S. (1990). *Kırgız Tili*, Frunze: Mektep Basması.
- Aksan, Doğan (1990). *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim, 3*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arıkoğlu, Ekrem vd. (2017). *Kırgızca-Türkçe Sözlük I-II*, Kırgız-Türk Manas Üniversitesi Yayınları, Bişkek.
- Arslan Erol, Hülya (2012). "Eski Türkçede Ölüm İçin Kullanılan Sözler". *Defin* (Editör: Emine Gürsoy Naskali). İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Caparov, Şerali, Sıdıkova, Tolgonay (2013). *Azırkı Kırgız Tilinin Leksikologiyası cana Leksikografiyası*, Bişkek: "Teknik"BB.
- Çağatay, Saadet (1974). "Türklerde Batıl İnançlar Arasında Tabu", *I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri (8-14 Ekim 1973)*, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Çiftioğlu Çabuk, Arzu (2015). "Türkçedeki Örtmece Sözlerin Oluşum Yolları", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4/ 5, 136-160.
- Davletov, S., Mukambayev C., Turusbekov S. (1982). *Kırgız Tilinin Grammatikası, I Bölük*, Frunze.
- Demirci, Kerim (2008). "Örtmece (Euphemism) Kavramı Üzerine". *Milli Folklor*, 77, 21-35.
- Dıykanov, Karboz (1971). *Kırgız Tilinin Tablitsaları*, Frunze: Mektep Basması.
- Ergun, Pervin (2013). "Türk Kültüründe Ölümle İlgili Bazı Terimler". *Milli Folklor*, 100, 134-148.
- Ersoy, Ruhi (2002). "Türklerde Ölüm ve Ölü İle İlgili Rit ve Ritüeller". *Milli Folklor*, 54, 86-101.
- Güngör, Ahmet (2006). "Tabu-Örtmece (Euphemism) Sözler Üzerine", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Prof. Dr. Zeki Başar Özel Sayısı*, 29, 69-93.
- Karabulut, Ferhat ve Gülmira Ospanova (2013). "Örtmece Sözlerin Mantığı: Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde Karşılaştırmalı Model Analizi". *Teke Dergisi*, 2/2, 122-146.

- Killi, Gülsüm (2006). "Hakas Türkçesinde Tabu Sözcükler ve Örtmece". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3/3, 50-65.
- Maksutova, A.A. (2014). "Kırgız Tilindeki Ölümgö Cana Köñül Aytuuga Baylanıştuu Tergöölördün Obektleri", *İzvestia Vuzov*, No 1, Bişkek.
- Mamıtoev, C., Kulumbayeva Z. (1971). *Azırkı Kırgız Tili*, Frunze: Mektep Basması.
- Saalyeva N.A. (2013). "Mifologiya, Tabu Cana Evfemizm", *Vestnik*, 4, 218-223.
- Türkmen, Seyfullah (2009). "Türkçedeki Örtmece Sözcükler". *Karadeniz Araştırmaları*, 6/ 23, 131-140.
- Üstüner, Ahat (20- 25 Ekim 2008), "Örtmecelere Bağlı Alıntılar", *Ankara. VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*.
- Üstüner, Ahat (2009). "Örtmece Sözcüklerle İlgili Terimler", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 4/8 Fall, 166-177.
- Vardar, Berke, (1998), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: ABC Kitabevi.

TÜRK BİLİMKURGU EDEBİYATI VE ARKETİPLER

DR. VELİ UĞUR

Günce Yayınları

Oktay Yivli

Öykü Nasıl Okunur

modern öykü ve yöntem

Günce Yayınları

MAKSUT YİĞİTBAŞ

Edebiyatın Ebemkuşağı

Halit Ziya Hikâyeciliğinde

Renklerin Dili

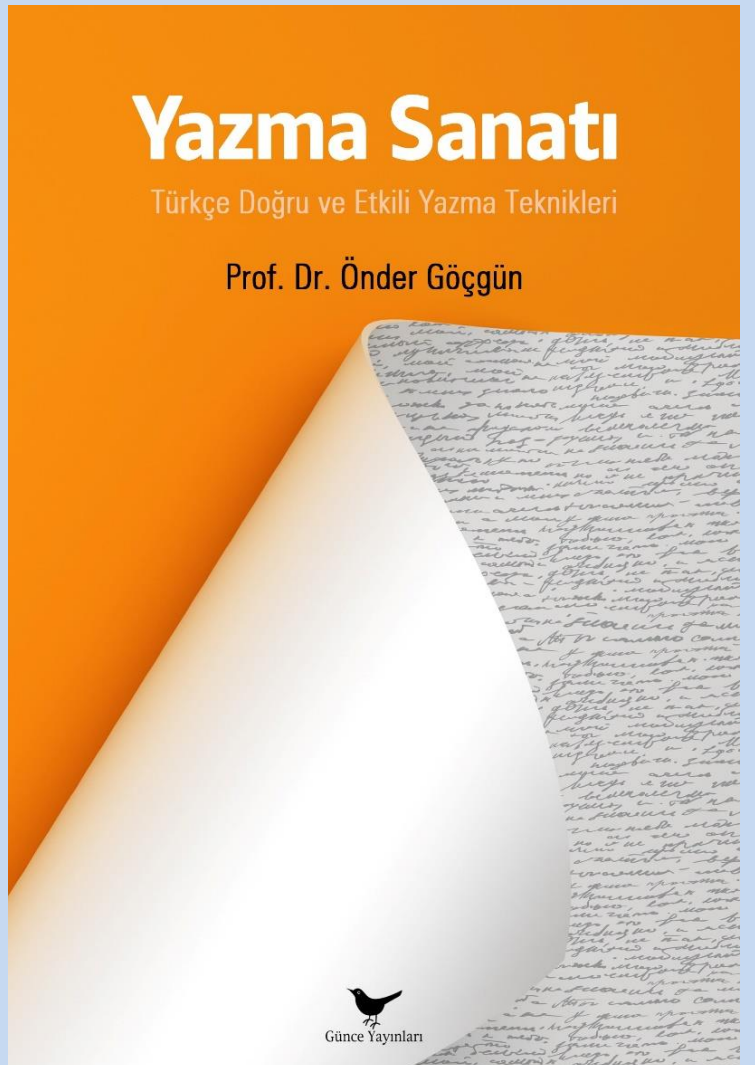

Günce Yayınları

Yazma Sanatı

Türkçe Doğru ve Etkili Yazma Teknikleri

Prof. Dr. Önder Göçgün

Günce Yayınları